

Ibrahim Reisiniň ölümi we soňky ýüzýyllykda Türkiýe-Eýran gatnaşyklary

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Ibrahim Reisiniň ölümi we soňky ýüzýyllykda Türkiýe-Eýran gatnaşyklary IBRAHIM REISINIŇ ÖLÜMI we SOŇKY ÝÜZÝYLLYKDA TÜRKIÝE-EÝRAN GATNAŞYKLARY

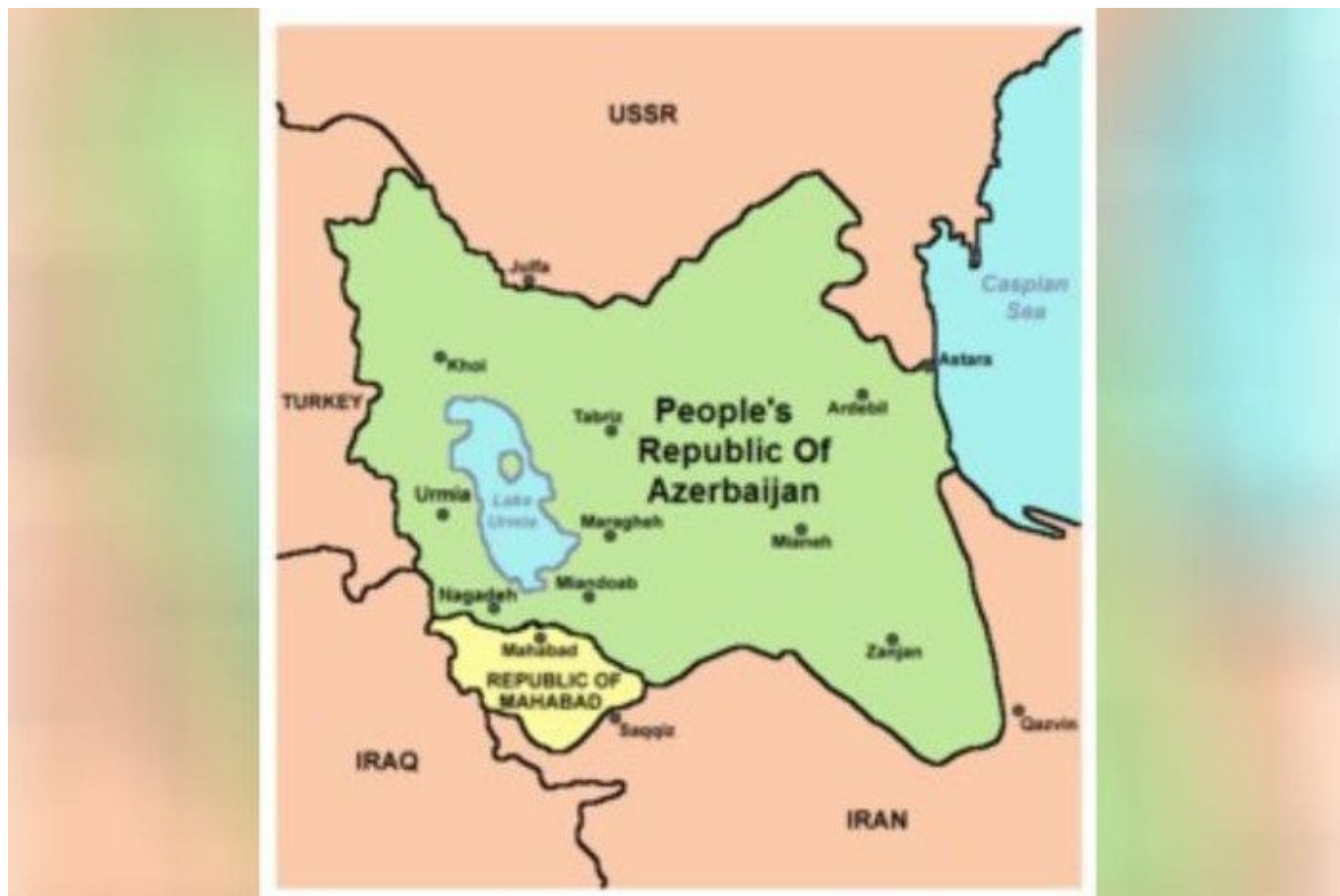
Geçen asyryň başynda yslam dünýäsi doly tümlüge bürendi. Osmanly, Eýran, Türküstan, Indoneziýa, hatda Owganystanam Russiýanyň we Günbataryň golastyna geçdi. Emma ilki Owganystanyň (1919 ý.), yzyndanam Türkiýäniň garaşsyzlygyny almagy (1923 ý.) gözýetimde umyt ýalkymy bolup ýylpyldapdy. Eýranyň ýagdaýy biraz üýtgeşikdi. Doly basylyp alynmasa-da, ruslar Kawkaz ýurtlaryndan Eyrany kowup çykarypdy. Angliýa hem Huzystan welaýatyndaky Mesjit-Süleýman şäherinde birinji bolup

nebitiň üstünden baransoň (1908 ý.) «Anglo-Persian Oil Company» arkaly Angliýanyň golastyna geçipdi.

Angliýa şol wagtdan soň (1913 ý.) günortadan Eýrany basyp almaga girişipdi.

Ikinji jahan uruşyndan soň bolsa ruslaryň goldawy bilen günbatardaky kürtleriň garaşsyzlygyny yglan eden Mehabat Respublikasy (1946 ý.), Azerbaýjan Milli hökümeti bilen azerileriň garaşsyzlyk ugrunda öňegidişlikleri günortadaky nebitli welaýatlaryň we Basra aýlagyndaky Angliýanyň basybalyjylykly-harby gözegçilik müddetine gündogardaky owganlardyr buluçlar bilen bolan uruşlaram goşulanda, Eýran üçin ýagdaýlar hasam erbet bolup görünýärdi.

Ýöne hernäme-de bolsa, «imperiyalar mazarystanlygy» diýilýän Owganystandan başlap Eýran, Türkiýe ýaly ýurtlar belli bir derejede-de bolsa, ýarym asyryň dowamynda özlerini dürsäp bildiler.

Eýranyň Ikinji jahan uruşyndaky Günbatar serhetleri / Surat: Wikipedia

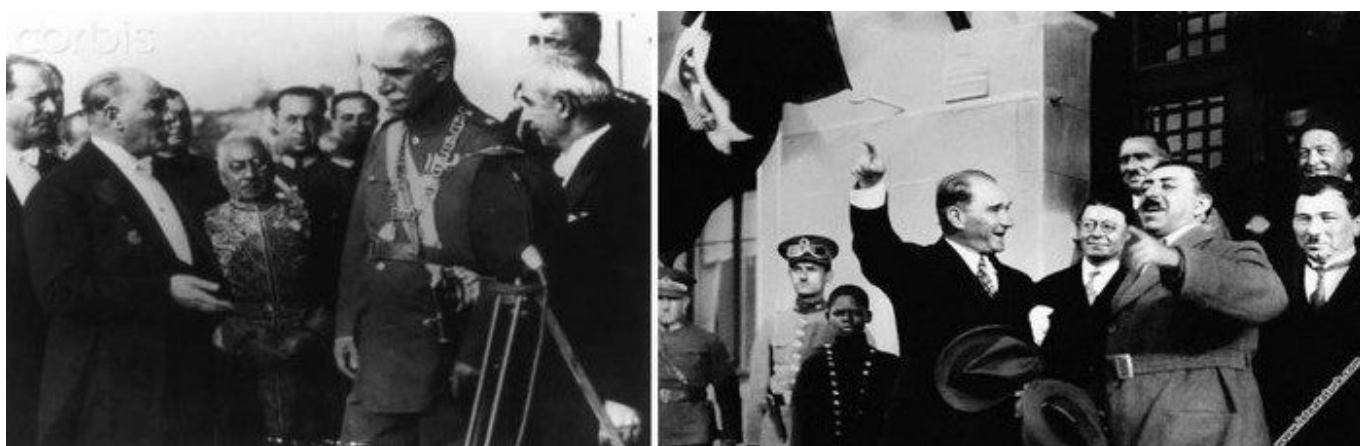
• Türkiýe-Eýran gatnaşyklary

Milli Azat-edijilik uruşyny göni goldamasa-da, sesini çykarman

oturmagy hem peýdaly bolan Eýran bilen Türkiýänim ilkinji resmi guramaçylykly gatnaşygy 1926-njy ýylyň 22-nji aprelinde baglaşylan «Dostluk we howpsuzluk» şertnamasyndan başlanýar.

Iki ýyldan soň Türkiýe Agry dagynyň etegindäki araçägiň düzedilmeguniň ýerine Eýrandan ýer alypdyr we wagtyň geçmegi bilen gatnaşyklar kadalaşypdyr.

1639-njy ýyldan bäri iki ýurduň arasyndaky çäkler umuman alanda üýtgemedigem bolsa, iki tarapa howp salýan kürt gozgalaňlary we geografiki düşünişmezlikler ýüze çykyp durandygyna garamazdan, gatnaşyklar taryhy goňsuçylyk we daşardan abanýan kynçylyklardan ötri iki doganoglanyň basdaşlygy ýaly çözülip gelnipdir.

Owgan we eýran şalary döwrebaplaşma çärelerinde Türkiýä eýeripdirler. Çepde Ryza Pehlewi (1934 ý.), sagdaky bolsa owgan patyşasy Amanulla han (1928 ý.)

• Eýranyň basybalyjylardan halas bolmak ugrundaky tagallasy

Napoleonyň 1802-nji ýylda Siriýada Akka galasynyň gahrymany garry möjek Jezzar Ahmet paşadan ýeňilmegi biziň günlerimize çenli dowam edip gelen deňagramlyga täsirini ýetirdi.

«Uly oýun» («Great Game») diýilýän şu müddetde fransuzlar Siriýadyr Eýranyň üstünden, ruslaram Owganystanyň üstünden güýç birikdirip iňlisleri Owganystandan kowup çykarmak üçin Eýrana giripdiler.

«Akkada aýagyma badak atylmadyk bolsa, tutuş Gündogary basyp alardym» diýen Napoleony amana getiren segsen ýaşly goja Ahmet paşa

Iňlisleriň Eýrany urmagy bilen abraýdan gaçan Eýran owganlara degişli Hyratdan almaga ýönelenem bolsa, bu ýerde-de eýranlylar owganlardan ýeňilipdi.

Kakasy şol gabawda wepat bolan Ryza Pehlewi 1920-nji ýylda iňlisleriň goldawy bilen Eýranyň tagtyna oturdyldy.

Pehlewi iňlisleriň dikmesi ýaly hereket edip başlansoň, garyp eýran halky gozgalaň turuzdy we 1941-nji ýylda ony tagtdan agdardy.

1941-nji ýylda ýene iňlisler tarapyndan onuň ogly Muhammet tagta oturdylanam bolsa, 1953-nji ýylda «Garry geçi» lakamly nasionalist premýer-ministr Muhammet Musaddyk «Anglo-Persian» kompaniýasynyň aksiýalaryny eline alyp, ony döwlet eýeçiligine geçirjek bolanda, şa ilki daşary ýurda gaçdy, Musaddygam amerikanlaryň we iňlisleriň guran «Aýaks» gurnan operasiýasy arkaly wezipeden çetleşdirildi.

Musaddyga we nasionalistlere tagtyny elden giderip daşary ýurda gaçan şa Angliýadyr ABŞ-nyň goldawy bilen bir ýylyň içinde yzyna gaýdyp geldi.

Muhamet Ryza Pehlewi mundan soňky Pers imperiýasynyň 2500 ýyllygyny baýram etmek, sekulýar işler, oba hojalyk we söwdagär gatlagyň arasyndaky «Ak rewolýusiýa» işleri, çalt döwrebaplaşma, atom energiýasyny edinme, milli harny we ykdysady syýasy ugurlary ösdürme prosesi bilen geçen ýigirmi

alty ýyllyk döwründen soň 1979-njy ýylyň rewolýusiýasynda agdaryldy we bir ýyldan soň Müsürde sürgünde aradan çykdy. Fransiýadan gelen we ABŞ-na – «Uly şeýtana» garşy yglan edilen, bir ýyldan soň Eýran Yslam Ynkylaby diýlip at berilen ganly wezipeden çetleşdirmeler we daşarda Yrak bilen dowam eden sekiz ýyllyk manysyz uruş netijesinde Eýran üç müň ýyllyk syýasy tejribesi, pers aňyýeti we şaýy agyrlykly strategiýasy bilen Ýakyn Gündogarda Fransiýa-Russiýa halkaly Günbataryň lokomotiw harby pozisiýasyna oturdy, goranyş halkasyny gurup, «Şaýy ýarymaýy» idealyna ýetmäge synanyşdy. Bu halka nämüçindir ABŞ-nyň ýumran Yrak, Siriýa, Ýemen harabalygyna goldanýar. Bulam şaýy-sünni çaknyşygyna getirdi. Eýrany «şaýy gylyjy» we 300-e golaý topary 100 müň milliard dollara barabar gaznasy bilen dolandyryýanam 2020-nji ýylda amerikanlar tarapyndan öldürilen Kasym Süleýmanydy.

ABD saldırısında ölen İranlı general Kasım Süleymani kimdir?

ABD'nin Bağdat Havalimanında helikopterle düzenlediği saldırıda öldürülen İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani, Afganistan'dan Irak'a, Suriye'den Lübnan'a İran'ın bölgedeki politikalarını belirleyen en önemli isimlerden biri olarak biliniyordu

KASIM SÜLEYMANI KİMDİR?

- Kasım Süleymani, 1957'de İran'da dünyaya geldi
- İlkokul eğitiminden sonra Devrim Muhafızları Ordusuna katıldı
- Askeri kariyerine 1979 İran Devrimi sonrasında başladı
- İran-İrak savaşında gösterdiği üstün cabalarla dikkatleri çekti
- Henüz 20 yaşındayken Teğmen rütbesiyle 41inci Sarullah Birliği'nin komutanlığına üstlendi
- Taliban'ın 1998'de Mezar-ı Serif kentinde İranlı 7 diplomatı ve 1 gazeteciye öldürmesi üzerine Taliban'a karşı mücadele eden Kuzey İttifakı adlı gruba destek verilmesini sağladı
- 1997'deki Körfez Savaşı'nda silahlı Şii grupların ayaklanmalarını organize etti
- ABD'nin 2003'te Irak'ı işgalinde ABD ordusuna karşı savaşan Şii'leri perde arkasından yönetti
- 2006'da İsrail ile Hizbullah arasındaki savaşta Hizbullah'ın eğitim ve silahlandırılması sorumluluğunu yürüttü
- Süleymani'nin Suriye'de Hizbullah ve diğer Şii milis güçlerine sağladığı askeri strateji sayesinde Esad güçlerinin takviye edilmesi sağlandı
- Irak'ta Haşdi Şabi örgütünün okutulmasında ve yönetilmesinde ön plandaydı
- 2007'de BM tarafından haklarında konulan uluslararası seyahat yasağına rağmen Suriye ve Irak bosta olmak üzere birçok noktada İran'ın askeri operasyonlarını yönetti
- Süleymani, İran lideri Ayetullah Ali Hamaney tarafından "yaşayan şehit" olarak adlandırılıyordu
- Süleymani, 1998'den bu yana İran'ın ülke dışındaki askeri-istihbari operasyonlarından sorumlu Kudüs Gücü'nün komutanıydı

ABD

Ýemene, Yraga, Siriýa gönügen «Şaýý ýarymaýy»

• Prezident Ibrahim Reisiniň ölümi

2024-nji ýylyň 19-njy maýynda ýekşenbe güni Eýranyň prezidenti Ibrahim Reisiniň we Daşary işler ministri Emir Abdullahiýanyň ýany bilen jemi dokuz adamyň ölen wertolýot heläkçiligi bütin dünýäde Gaza uruşynyň wakalaryny bir gyra oklajak derejede gyzgyn seslenme döretdi. Munuň iň esasy sebäbi-de, bu hadysanyň Ysraýyl, ABŞ, Angliýa tarapyndan gurnalyp gurnalmanlygydyr. Çünki eger bu hadysa Ysraýylyň Eýrana beren nobatdaky jogaby bolsa, onda ýadro ýaraglarynyň ulanyljak gorkunç uruşyň turmagyna getirer pikiri bar.

Hadysanyň aşakdaky sebäplerden ötri taryhy ähmiýeti bar:

- Azerbaýjan-Eýran ýaraşygy;
- Kontrollý Ysraýyl we Eýran atyşmalary;
- Gaza gyrgynçylygy;
- ABŞ-ÝB we Russiýa-Hytaý garpyşygy.

Amerikan önümi bolan «uçýan tabytlar» (altmyşynjy ýyllaryň tehnologiýasyna eýe «Bell» kompaniýasy tarapyndan öndüriilen «UH-1» wertolýotlary) howa şertlerine we daglyk ýerlere garamazdan döwölüp durýar.

Ýönekeý ulagda-da GPRS-iň bar wagty wertolýotda ýokdugyna, hatda telefonlaryňam ýerini anyklap bolmazlygyna düşüniş bolanok we haýsy kelle bilen munça döwlet ýolbaşçysy gara ýol arkaly awtoulag bilenem gidip bolýarka 600 kilometrlik ýol üçin wertolýota münýärkä?

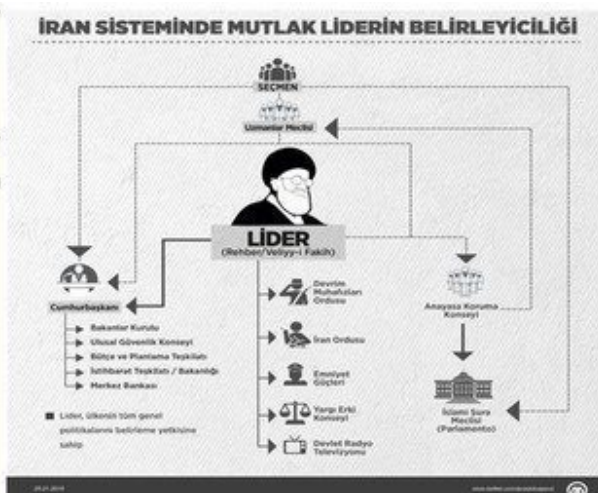
Hadysada signal kesme ýagdaýy bolup bilermi?

Aklyňa-oýuňa her hili soraglar gelýär, ýöne häzirlilikçe bu

hadysa ilkinji nobatda kimiň peýdasyna boldy diýip pikir etsek gowy bolar.

Hadysanyň bolan ýerine iň ýakyn ýerde – Azerbaýjanda ysraýyl harby bazasynyň bardygy, şol wagt sebitde uçan amerikan uçarynyň we hadysadan soň sebitdäki adamlaryň bolandygy aýdylýar.

Ýakyn Gündogaryň ady rowaýata öwürülen «SAWAK» kontrrazwedka gullugy olar ýalam akmak bolup bilmez. Eger bu hadysa Ysraýylyň ýa-da içerki güýçleriň eli bilen gurnalan bolsa, onda Eýranyň dat gününe! Ýakyn Gündogarda 500 milliard dollar çykdaýy eden we Hytaýdyr Russiýanyň «ýakyn köprüsi» bular ýaly harsal-gyssanmaç hereket etmese gerek. Çünki «Uly Ýakyn Gündogar maksatnamasynyň» çäginde ýerleşen Eýran hemmetaraplaýyn hüşgär bolmaga mejbur.

Bolup geçen hadysadan soň Eýranda Reisiniň ýerine onuň orunbasary Muhbir bellendi. Elli günden soň täze saýlawlardan çykan Eýran 10% gatnaşyk bilen täzedan saýlaw geçirir. Çünki kim gelende-de öň ýola goýlan nyzam ýene-de Ali Hamaneye baglydyr. Hamaneyiň ogly bolsa ýeke-täk bäsdeşi bolan Reysiden öň nobatyna garaşyp dur.

Eger bu hadysa awariýa däl bolsa, onda muny ýewangelist-sionist gäbazanlar Hudaýy kyýamata mejbur etmek üçin edip bilerlermi? Bolup biläýjek zat.

Çünki şanyňam aýdyşy ýaly, ABŞ-daky ysraýyl lobbisi Ysraýyldan has beter howply. Bu banda Kennedini we ondan öňki amerikan prezidentini wezipeden aýryp hem-de Tramp bilen trampet oýnap biljek derejede güýçli.

Ukrainada, Slowakiýada bolup geçen wakalar, talyplaryň köpçülikleýin çykyşlary bu aňýetiň şeýtandan sapak alandygyny görkezýär. Bu aňýet diýýän zadymyz ýekeje ýumurtga üçin dünýäni oda berjek derejede azgyn we zalym bandadyr.

Reisi Saud Arabystany bilen Hytaýyň arada durmagynda ýaraşyk şertnamasyny baglaşdy, Eýrany Şanhaý hyzmatdaşlygy guramasyna agza etdi, diňe şu ýylyň ýanwar aýynda Türkiýe bilen azyndan on sany strategiki şertnama gol çekdi. Emma Yraga, Halaba, aýratynam sünni kürtlere edilen eýran zulmuny ýatdan çykarmak mümkin däl. Çünki haçan Ysraýyl Eýrana ýumruk salgasa, Eýranyň dowam edip gelyän režimi muny «Mossadyň» Erbildäki merkezlerine baglanyşdyryp, ol ýerde Türkiýä ýakyn durýan biznesmenleriň we syýasatçylaryň janyna kast etdi.

Mysal üçin, Süleýmaniýe-Türkiýe tebigy gaz geçirijini guran Şeýg Baz el-Kerim Berzenjiniň öldürilen 2022-nji ýyl terakty, 1988-nji ýylda Päkistanyň prezidenti Ziýa-ül Hak janyna kast edilen terakt we şol ýyl Turgut Özalyň öldürilen terakty, Eýran-Yrak uruşynyň gutarmagy, ruslaryň Owganystandan çykmagy we şeýle wakalaryň başlanan wagtyň nämüçindir 1979-njy ýyldygy diýseň täsin.

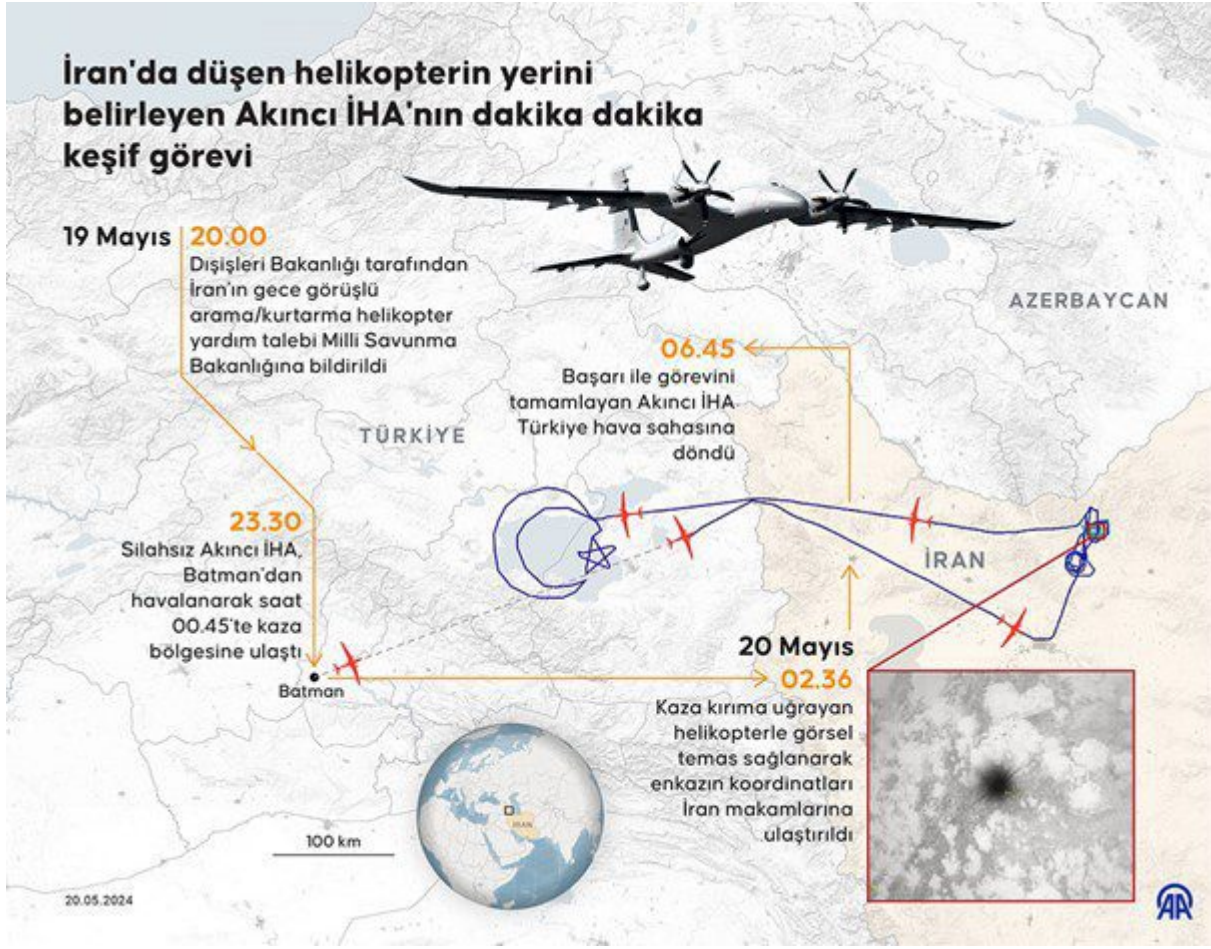
Emma men hadysa awariýa bolup çykaýanda-da, iň ýaramaz ähtimallygy pikir edip, öňüni alyş-taýýarlyk işleriniň geçirilmeginiň we heläkçiligiň iň ownuk detallaryna çenli derňelmeginiň tarapdary.

Bu boýunça aýratynam 1993-2002-nji ýyllar aralaygynda bolup geçen hadysalardan tejribe barsyny toplan Türkiýeden goldaw alyp bilerler.

Ysraýylyň «halwasyny bişirmek» üçin we goňşy Türkiýäniň ähmiýetini bilip, bular ýaly pajygaly wakalaryň öňüni almak üçin Türkiýäniň, Müsüriň, Päkistanyň, Eýranyň ýolbaşçylygynda «Bereketli Ýarymaý bileleşigini» (BÝB) gurmak gerek.

Birimiz üçin erbet zadyň beýlekimize gowy bolmajakdygy ýatdan çykarylmasyn. Biz Ýewropadan öňem ýakyn goňşudyk we Nyzamymülkiň geňeşdarlygynda ganymyzam, janymyzam garym-gatym bolup, bir jan-bir tene öwrülen ýagdaýymyz bar.

Reisiniň ýanwar aýynda ýurt baştutanynyz bilen bilelikde ýagşy niýet bilen ýadygärlik kitabynda galdyran ýazgysynda nygtalyşy ýaly, «Hoşbaşke zalim nebereke rabe menzile» («Zalymyň zulmy hemişelik dälendir we zalym menziline ýetip bilmez»). Ysraýylam...

Dr. Hüseyin ŞEYHANLYOGLY,
Türkiyəniñ Kütahya Dumlupınar uniwersitetiniñ mugallymy,
Syýasaty öwreniş ylmy we halkara gatnaşyklar boýunça ýörite
hünärmen, professor.

@Hseyhanlioglu

hseyhanlioglu@gmail.com

Penşenbe 23.05.2024 ý. Publisistika